

Journal of Nobility Studies

VIRTUS

20 | 2013

Vincent Sleebe*

Haagse cultuurstrijd

244

Jan Hein Furnée, *Plaatsen van beschaafd vertier. Standsbesef en stedelijke cultuur in Den Haag, 1850-1890* (Amsterdam: Bert Bakker, 2012, 902 p., ill.)

In de eerste helft van de negentiende gaven de muzikanten van de militaire kapel twee keer per week een avondconcert in het Haagse Bos bij het daar gevestigde buitenpaviljoen van de gerenommeerde Haagse sociëteit De Witte. Niet alleen de leden van dit gezelschap woonden de muzikale uitvoeringen bij; er kwam telkens een enorme stroom liefhebbers op af. Die moesten genoeg nemen met een staanplaats buiten het terrein, totdat in 1853 de boswachter met goedkeuring van Staatsdomeinen (eigenaar van het terrein) stoeltjes plaatste waar niet-sociëteitsleden tegen betaling op konden gaan zitten. Maar het bestuur van De Witte verzette zich daar met succes tegen en de stoeltjes verdwenen weer. Het resultaat was een heuse stoeltjesoorlog die op alle niveaus – er kwam zelfs een adres aan de koning aan te pas – en in de pers werd uitgevochten en symbool stond voor de strijd tussen de aristocratie en de gegoede burgerij, en die tussen conservatisme en liberalisme. Daarbij speelde distinctiedrang een hoofdrol. De gegoede burgerij kon zich met deze stoeltjes immers onderscheiden van de kleine burgerij, die geen zitplaats kon betalen, maar dat werd haar nu onmogelijk gemaakt door de aanhang van De Witte, die zich op háár beurt wenste te onderscheiden van de gegoede burgerij. Enkele jaren later won de burgerij het pleit en kwamen de stoeltjes er alsnog.

Met deze schermutseling opent Jan Hein Furnée zijn boek over standen en cultureel leven in de negentiende-eeuwse Haagse samenleving. Het is een meer dan lijvig werk, maar de opdracht die Furnée zichzelf heeft gegeven ligt er dan ook niet om: hij wil een beter inzicht geven in de structuur en het functioneren van de bovenlagen van de Haagse standensamen-

---

* Historisch Centrum Overijssel, Zwolle – v.sleebe@historischcentrumoverijssel.nl.

Tuinconcert in de dierentuin (afbeelding uit besproken boek)

leving. Furnée zet zich af tegen de oude driedeling in een hogere, een midden- en een lagere stand, ook wel grote burgerij, kleine burgerij en arbeidersklasse, die sociaalhistorici op basis van volkstellingen, kiezerslijsten en andere administratieve bronnen hebben gereconstrueerd. Hij verwerpt ‘de gedachte dat de negentiende-eeuwse bevolking op basis van welstand, beroep of een vaste combinatie van beide criteria vrij exact in een van deze drie standen en eventuele substanden kan worden ingedeeld’ (p. 19). Daarbij laat hij zien dat welstand alléén als eigentijds criterium in Den Haag niet opging om de bevolking in standen in te delen: in deze stad leefden veel hogere ambtenaren en officieren die in inkomen het onderspit dolven ten opzichte van rijke middenstanders en industriëlen maar hen in maatschappelijke status voorbijstreefden, hoewel het hun niet zelden enorme inspanningen en aderslatingen kostte om die status op te houden. Nu is de voedingsbodem van de Haagse bluf misschien niet helemaal representatief voor het negentiende-eeuwse Nederland, maar Furnée heeft zeker gelijk dat ook standsbesef en onderlinge insluitings- en uitsluitingspatronen van de negentiende-eeuwse burgerij vorm gaven aan de standsverhoudingen. Hoe die patronen verliepen, is het centrale thema van zijn studie.

Niettemin ontkomt ook Furnée niet aan een grove indeling van de negentiende-eeuwse Haagse samenleving, althans de bovenste lagen daarvan. Op basis van een analyse van het ledenbestand van de aanwezige sociëteiten onderscheidt hij drie vastomlijnde ‘standen’: de ‘aanzienlijken’ (edelen en niet-edelen; hoge ambtenaren, magistraten en renteniers); de ‘fatsoenlijke, deftige of hogere standen’ (hogere en middelbare ambtenaren, officieren, academische vrije beroepsbeoefenaren, renteniers en slechts een handvol bankiers en fabrikan-

ten); en tenslotte de ‘burgerij, middenstanden of nijvere burgerij’ (gegoede fabrikanten, grote handelaars, ambachtsbazen en winkeliers, p.19-20). Belangrijker dan deze indeling is zijn constatering dat de hogere en middenstanden uit onderling zeer uiteenlopende status- en beroepsgroepen bestonden met elk een eigen leefwereld. De sociale verhoudingen werden gekenmerkt door weinig onderling contact, een uitgesproken standsbesef en een voortdurend streven naar distinctie (p. 105). Daarbij constateert de auteur een grote paradox. Meer dan in Amsterdam en Rotterdam was er in Den Haag een discrepantie tussen beroep en uiterlijke welstand (p. 53-54). Terwijl beroepsgroepen als hoge officieren en ambtenaren wel tot de topelite werden gerekend maar financieel nauwelijks in staat waren rond te komen, werden nieuwe rijken als industriëlen, bankiers en grote handelaren gedurende de hele periode die Furnée bestrijkt, beschouwd als ‘nijvere burgers’ die geen aansluiting vonden bij de elite. Het gevolg was dat de eerste groep met allerlei kunstgrepen als aangepaste tarieven aan boord van het hogere culturele leven moest worden gehouden, terwijl de tweede groep daar zonder pardon uit werd geweerd.

Vervolgens werkt Furnée deze thematiek uit aan de hand van het Haagse sociëteitsleven. Aanvankelijk waren er alleen sociëteiten voor de aanzienlijken, deels van orangistische en deels van patriottische snit, maar in de negentiende eeuw samengesmolten tot enkele zeer exclusieve sociëteiten: de Grande Société, de Plaats Royaal en de Besognekamer, waar weliswaar veel invloed van uitging maar die qua ledental en uitstraling in het niet vielen ten opzichte van de Nieuwe of Littéraire Sociëteit De Witte, die op haar toppunt in de jaren 1880 ruim tweeduizend leden zou tellen, ofwel 7,5 procent van de Haagse mannelijke bevolking ouder dan achttien jaar. Het ledenbestand bewoog zich in sociaal opzicht tussen de aanzienlijken en fatsoenlijke burgerij en bestond hoofdzakelijk uit voorname ambtenaren, hoge officieren en academici in vrije beroepen. Tot hun grote frustratie kwamen leden van de opkomende grote middenstand, de ‘nijvere burgerij’, er niet in. Bankiers, fabrikanten, reders en kooplieden waren onder al die leden halverwege de negentiende eeuw op de vingers van twee handen te tellen. In de tweede helft van de negentiende eeuw werden bankers en fabrikanten iets gemakkelijker toegelaten, maar winkeliers en ambachtsbazen, hoe rijk ook, konden de strikte ballotage niet passeren. De Witte was een herenbolwerk, maar na het midden van de negentiende eeuw werden vrouwen bij steeds meer gelegenheden toegelaten.

De winkeliers, ambachtsbazen en andere middenstanders lieten zich echter niet onbetuigd en stichtten hun eigen sociëteiten, waarvan de laatste, De Vereeniging (1851), de meest succesvolle was. Opvallend was ook dat deze sociëteit, anders dan de andere sociëteiten, ook vrouwen en kinderen bij haar activiteiten betrok. In die zin droeg zij het negentiende-eeuwse burgerlijkheidsideaal uit. Maar er was wel iets dubbels aan deze sociëteit: aan de ene kant presenteerde zij zich als ‘burgerlijk’, maar aan de andere kant toonden zij en haar leden de ambitie de fatsoenlijke standen te imiteren en op te klimmen.

Hadden de Haagse standen in de beslotenheid van de eigen sociëteit al genoeg om over te kibbelen – Furnée geeft een gedetailleerd verslag van allerlei conflicten – helemaal spannend werd het als ze elkaar in de openbare ruimte tegenkwamen. Deze publieke confrontatie vormt het grote thema van dit boek. Achtereenvolgens laat de auteur dit zien aan de hand van de ontwikkelingen van de Haagse dierentuin, de Franse en de Hollandse schouwburg en het Scheveningse strandleven. De dierentuin, opgericht 1863 vlakbij het Malieveld, ont-

wikkelde zich aanvankelijk tegen de stroom in. Hier konden *alle* gegoede standen, en bij gelegenheid zelfs de lagere standen en kleine burgerij, terecht, getuige het ledental van ruim 2700. Dat wil niet zeggen dat men daar wel mêleerde. Door de uitgestrektheid van het terrein was er genoeg ruimte om elkaar te ontlopen. Tijdens de blijkbaar ook hier onmisbare concerten, die regelmatig werden gegeven, trad eveneens een ruimtelijke separatie op. Terwijl de gegoede nijvere standen de tafeltjes op het terras bezetten, bleven de adellijke en zeer deftige families daar juist verre van door om het terras heen te blijven zwermen en zo nodig duidelijk blijk te geven van hun aanwezigheid.

Anders dan de dierentuin vormden de Franse en Hollandse Schouwburg, die min of meer toevallig van hetzelfde gebouw aan het Korte Voorhout gebruik maakten maar dan op verschillende avonden van de week, wel gesloten bastions. Furnée doet de geschiedenis van de Franse Schouwburg gedurende de negentiende eeuw zeer uitvoerig uit de doeken; hij heeft er bijna honderd bladzijden voor nodig. Kort gezegd komt het er op neer dat de schouwburg, waar vooral opera's en operettes werden opgevoerd, in eerste instantie een speeltje van de Oranjes was, die er jaarlijks enorme sommen in pompten aangezien de schouwburg bijna voortdurend verliesgevend was. Het publiek bestond aanvankelijk naast de koninklijke familie zelf uit hofdignitarissen, internationale diplomaten en andere hooggeplaatsten. Nadat koning Willem III in 1851 had besloten er de stekker uit te trekken, kocht het Haags gemeentebestuur de schouwburg aan en begon die zelf – al of niet via een exploitant – uit te baten. Dat de gemeente nog steeds grote verliezen moest compenseren en een aantal keren enorme investeringen deed voor een voorziening die alleen maar door de *happy few* werd gefrequenteerd, vond het stadsbestuur vanzelfsprekend. Het wenste de stad te blijven beschouwen als een lustoord van edelen en notabelen, en had geen oog voor veranderingen in de stedelijke samenleving als gevolg van de sterke opkomst van handel en nijverheid. Furnée laat tot in detail zien hoe door een steeds verschuivende balans van soort repertoire, prijsstelling en artiestenkeuze de Franse schouwburg dan weer wat meer en dan weer wat minder exclusief was, waarbij uiteindelijk toch een verbreding optrad. Maar ook in perioden van minder exclusiviteit waren de standen in de schouwburg strikt gescheiden door het systeem van rangen en loges. Van echte vermenging was geen sprake.

In tegenstelling tot de Franse was de Hollandse Schouwburg in de eerste helft van de negentiende eeuw het domein van de middenklassen en lieten de hogere standen deze links liggen. Hoewel Furnée zich expliciet afzet tegen de gangbare historiografie, die in de geschiedenis van het negentiende-eeuwse Nederlandse toneel een soort omwenteling van platvloers en gericht op de lagere sociale groepen naar verheven en (dus) gericht op de hogere sociale groepen ziet, erkent hij dat er wel degelijk sprake was van verheffing van het toneel in het derde kwart van de negentiende eeuw. Maar hij plaatst deze verheffing vooral in het kader van distinctiedrang en sociale strijd. Door het smakeloze kleinburgerlijke publiek herop te voeden dan wel uit de schouwburg te verdrijven, heroverden de 'fatsoenlijke standen' haar overwicht over de middengroepen op dit cultuurterrein. Tegelijkertijd probeerden de hervormers van het toneel ook hun eigen status ten opzichte van de elite te verbeteren (p. 503). De rentree van het beschaafde publiek was dus niet alleen een (onbedoeld) gevolg maar vooral ook een drijfveer voor de 'toneelverheffing', aldus Furnée (p. 601).

Tenslotte gaat Furnée in zijn laatste hoofdstuk alweer even uitgebreid in op de ontwik-

keling van de badplaats Scheveningen. Net als andere zeeplaatsen in het buitenland maakte Scheveningen in de negentiende eeuw als badplaats een stormachtige opkomst door, die begon met de bouw van een eerste particuliere badhuis in 1818 en een voorlopig hoogtepunt bereikte met de opening van het Kurhaus in 1885 (dat al binnen een jaar afbrandde maar meteen weer werd opgebouwd). In die periode veranderde het baden van een semi-medische therapie in een ritueel dat onderdeel uitmaakte van een veel breder spectrum van flanerend, terrassen frequenteren en concerten bijwonen. Juist die sociale activiteiten vormden de inzet van een voortdurende grensoorlog tussen de betrokken sociale groepen: buitenlandse vorstenhuizen, de Haagse elite en de nijvere burgerij. Net als bij de Franse schouwburg trok het Haagse stadsbestuur al snel het initiatief naar zich toe met het oog op de hoge (buitenlandse) gasten en de status die de stad wenste uit te stralen. Het gemeentebadhuis, opgericht in 1828, was dan ook voor de elite bedoeld. Voor de overige standen bestond het enige vertier eruit om zich buiten het badterras aan de hoge gasten te vergapen, totdat een particulier badhuis met de naam Zeerust opende dat vooral voor de 'nijvere burgers en middenstanders' aantrekkelijk was. Maar paradoxaal genoeg begon het gemeentebadhuis een steeds gemengder publiek aan te trekken, terwijl het particuliere Zeerust juist exclusiever werd. Toen in het derde kwart van de negentiende eeuw het particulier initiatief verder om zich heen greep in de vorm van hotels, cafés en een heus casino, begon een hernieuwde strijd om de ruimte. Hoogtepunt vormde de bouw van het Kurhaus in de jaren 1880, dat omstreden was vanwege het voorgenomen exclusieve karakter, met een betaald terras dat een tegenwicht moest bieden tegen het inmiddels geheel gedemocratiseerde terras van het gemeentebadhuis. Concerten, waarvoor gerenommeerde buitenlandse orkesten hun opwachting maakten, versterkten het chique karakter van het Kurhaus, dat mikte op binnen- en buitenlandse aristocratie, officieren en hoge ambtenaren. Maar de gegoede burgerlijke standen lieten zich niet onbetuigd en richtten hun eigen 'Burger-Kurhaus' op, Seinpost, dat tot ver in de twintigste eeuw een icoon zou blijven van het Haagse strandleven.

Wat leveren die bijna duizend pagina's aan nieuwe inzichten op? Door het culturele leven in te brengen als derde dimensie – naast beroep en inkomen – laat Furnée zien dat sociale gelaagdheid een ongrijpbaar fenomeen is. Furnée erkent dat, bijvoorbeeld door de romans van Couperus, Den Haag al bekend is als stad met een zeer sterk ontwikkeld standsbesef. 'Deze studie heeft echter laten zien dat zeker in een stad als Den Haag het leven en denken in termen van standsverschillen nog veel extremer vormen aannam dan we tot nu toe hadden gedacht.' Niet alleen de aristocratie die Couperus beschreef, maar ook de bredere, zogenaamde 'fatsoenlijke standen' legden in hun uithuizige genoegens een onophoudelijke hang naar status en distinctie aan de dag. Heeft Furnée hiermee de discussie over sociale stratificatie beslecht? Nee, hij heeft eerder laten zien dat elke poging de negentiende-eeuwse samenleving – en dat geldt *mutatis mutandis* ook voor andere perioden uit de geschiedenis – te classificeren gedoemd is te mislukken omdat die classificatie eendimensionaal is en standsbesef altijd meerdimensionaal is. In deze studie heeft hij aangetoond dat dergelijke schema's niet zonder meer het gedachteleven van de betrokken sociale groepen weerspiegelen maar altijd een constructie vormen. Maar om vergelijkingen in tijd en locatie mogelijk te maken, zullen we toch teruggrijpen naar classificatieschema's, hoe eendimensionaal mischien ook. Furnée hanteert zo'n schema immers zelf ook, al is dat dan gebaseerd op sociale

en culturele netwerken en minder op beroep of inkomen. Niettemin komt hij op deze wijze wel heel dicht bij het eigentijdse gedachtegoed.

Blijft de vraag hoe diep dat standsbesef doorsijpelde naar de onderste sociale lagen. Hoewel arbeiders en kleine ambachtslieden bij Furnée nauwelijks aan bod komen, tenzij als zaalvulling tijdens goedkope uitvoeringen in de schouwburg of als doelgroep voor speciale opendingsdagen in de dierentuin – die er trouwens door weerstand van de leden nauwelijks kwamen – is het interessant te zien in hoeverre zij er een zelfde soort standsbesef op nahielden. Aspecten van gedragsbeïnvloeding, met een groot woord soms wel ‘beschavingsoffensief’ genoemd, komen nauwelijks aan de orde en worden bovendien soms wat al te gemakkelijk weggewuifd als een soort excuus om vooral zichzelf beter te doen voorkomen, zoals in het geval van het Hollandse toneel. Wat Furnée in ieder geval laat zien is dat de traditionele indeling van Den Haag in zand en veen, ofwel rijk en arm, heel wat ingewikkelder in elkaar zit dan veel historici hebben beseft.

Vreemd genoeg speelt ook de opkomende verzuiling in de laatste decennia van de negentiende eeuw geen rol in het boek van Furnée. Weliswaar laat hij zien dat zowel sociëteit De Witte als de dierentuin oefenterreinen vormden voor jonge ambitieuze politici, maar of een politieke achtergrond daar een rol bij speelde, laat hij in het midden. Weliswaar kunnen we er op gezag van de auteur van uit gaan dat De Witte een liberaal bastion vormde, maar gold dit ook voor de burgerlijke sociëteit De Vereeniging? Het zou interessant zijn om het vervolg te weten te komen, toen verzuiling en politieke democratisering echt doordrongen. Hoe verging het de sociëteiten en schouwburgen in de eerste helft van de twintigste eeuw? Maar dat zou een tweede duizend pagina’s in beslag nemen.

Naast alle lof zijn er wel wat kritiepunten te noemen. Furnée wil waarschijnlijk graag laten zien dat hij alle bronnen heel goed heeft doorgenomen, want hij is soms wel heel uitvoerig in zijn details. Zo kunnen we de programmering van de Franse en Hollandse schouwburgen bijna van jaar tot jaar volgen, compleet met aantal verkochte kaarten op de diverse rangen. Daardoor loopt de lezer soms gevaar de draad van het betoog kwijt te raken. Hinderlijk is ook dat Furnée zijn vele voorbeelden zeer regelmatig lardeert met termen als ‘de bekende rijtuigfabrikant M.L. Hermans’ (p. 335), ‘de bekende advocaten mr. Blussé, Rochussen en Van Stolk en de bekende renteniers Kopersmit en Gleichman’ (p. 297) et cetera. Bekend bij wie? Misschien ligt het aan mijn gebrek aan algemene kennis, maar van het merendeel van al deze mensen heb ik nog nooit gehoord. Desalniettemin, het zout op deze kleine slakken neemt niet weg dat Jan Hein Furnée een grote prestatie heeft geleverd en ons inzicht in de negentiende-eeuwse Haagse en Nederlandse samenleving sterk heeft vergroot.

20 | 2013

